

Yaroshevich, A. I. 1914. Obshchiy ocherk ekonomicheskoy zhizni Yugo-Zapadnogo kraja [General Outline of the Economic Life of the Southwest Territory]. In: Dovnar-Zapolskiy, M. V. & Yaroshevich, A. I. (Eds.). *Ves Yugo-Zapadnyy kraj: Spravochnaya i adretnaya kniga po Kiyevskoy, Podolskiy i Volynskoy guberniyam*. Kyiv. P. 9–29. [in Russian]

Chugaievska, S. & Wisła, R. & Nowosad, A. (2020). Ownership transformations in Poland and Ukraine. In: R. Wisła, A. Nowosad (ed.). *Economic Transformation in Poland and Ukraine*. London and New York: Routledge. P. 32.

Klemantowicz, D. & Ziomek, W. 2004. Polacy w uprzemysłowieniu Wołynia w latach 1864–1914 [Poles in the Industrialization of Volhynia in 1864–1914]. *Ucrainica Polonica*. № 1. S. 51–66. [in Polish]

Wisła, R. & Chugaievska, S. & Nowosad, A. & Turanlı U. 2020. Structural changes in the Polish and Ukrainian economies against the background of other central and Eastern European countries. In: Wisła, R. & Nowosad, A. (ed.). *Economic Transformation in Poland and Ukraine*. London and New York: Routledge, p. 46.

УДК 930.253:631.157.651(477.41)«1892/1915»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236154

О. М. Жам

ORCID: 0000-0001-6216-5167

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

O. Zham

National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СКЛАДУ ЗЕМЛЕРОБСЬКИХ ЗНАРЯДЬ І МАШИН У 1892–1915 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОСТАНОВ І ЗВІТІВ ПЕРЕЯСЛАВСЬКИХ ЗЕМСЬКИХ ЗБОРІВ)

*Pereyaslav Depot of Agricultural Equipment and Mashines
in 1892–1915: Based on the Materials of Regulations
and Reports of the Pereyaslav County Administration*

На основі матеріалів постанов і звітів Переяславських повітових земських зборів, Переяславської земської Управи та інших джерел проаналізовано історію створення Переяславського земського складу землеробських знарядь і машин та його діяльність у 1892–1917 рр. Охарактеризовано асортимент сільськогосподарського реманенту складу, основні напрямки та механізми його реалізації. Відзначено, що заходи переяславського земства щодо забезпечення населення сільськогосподарським реманентом сприяли підвищенню технічної бази місцевого сільського господарства, покращенню агрокультури в регіоні.

Ключові слова: Переяслав, склад землеробських знарядь і машин, земство, кредитування, фінансування.

At the end of the 20th cent. in Ukraine the Zemstvo depots of agricultural implements and machines, which were taken care of by the district zemstvo authorities, gained considerable popularity. Such a warehouse was opened in Pereyaslav Poltava province in 1892 with the aim to provide the population with agricultural machinery.

For contemporary Ukrainian historical science, the problem under study is of considerable scientific and practical interest, since, in connection with the reform of agriculture in modern Ukraine, there is a need to rethink the experience of these structures. The scientific novelty of the study is that for the first time, on the basis of primary sources, the history of creation and activity of Pereyaslav Zemstvo depot of agricultural implements and machines is analyzed. The purpose of the article is to analyze the activity of the warehouse in 1892–1915, to clarify its role in providing the population of Pereyaslav county with agricultural stock. The methodological basis of the study is a systematic approach, the use of logical and comparative analysis of sources, summarizing the results.

The analysis of sources allowed us to trace the history of origin and activity of Pereyaslav Zemstvo warehouse of agricultural machines in Pereyaslav Poltava province in 1892–1915. The warehouse sold, gave credit or sold by installments agricultural machinery of domestic producers, roofing iron, sowing seeds, household appliances. In general, the activity of the warehouse can be considered successful: the number and range of agricultural implements and machines in the farms of Pereyaslav county increased, the peasants received agronomic knowledge and joined the progressive methods of farming. The directions and the mechanism of implementation of the technique in general were similar to the majority of Zemstvo warehouses of agricultural machines in Ukrainian provinces.

Keywords: Pereyaslav, composition of agricultural implements and machines, zemstvo, crediting, financing.

Постановка наукової проблеми та її значення. Скасування кріпацтва, запровадження земських реформ призвело до значних змін у сільському господарстві на українських землях другої половини XIX ст. В цей період значної популярності набули земські склади землеробських знарядь і машин, які забезпечували населення сільськогосподарським реманентом, надавали посильну консультаційну допомогу, заохочували селян до прогресивніших методів ведення господарства. Детальне дослідження діяльності складу в м. Переяславі Полтавської губ. допоможе об'єктивно оцінити роботу земств як органів місцевого самоврядування, проаналізувати розвиток сільського господарства цього періоду. Для сучасної української історичної науки досліджувана проблема представляє значний науковий і практичний інтерес. Реформування сільського господарства в сучасній Україні потребує переосмислення досвіду діяльності складів сільськогосподарської техніки для

підвищення рівня знань з окресленої проблематики та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства, економічно-правового регулювання порядку забезпечення мешканців сільськогосподарською технікою й багатьох інших суттєвих аспектів розвитку сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень. Проблема, що стала предметом нашого дослідження, дотепер у науковому плані докладно ще не розглядалася. Загальні відомості про діяльність земських складів у контексті забезпеченості господарств сільськогосподарським реманентом і машинами в Полтавській губ. наводились у низці праць, присвячених дослідженню аграрних відносин у різних регіонах України. Певну увагу цьому питанню приділяли дослідники, земські діячі, статистики імперського періоду.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на основі першоджерел проаналізовано історію створення та діяльності Переяславського земського складу землеробських знарядь і машин.

Джерельна база складається з документів, які дають змогу об'єктивно розглянути досліджувану проблему. Насамперед це діловодна документація канцелярії Переяславської повітової управи, щорічні постанови і звіти Управи з 1892 р. (дата створення складу) по 1915 р. (припинення діяльності складу). Окремою групою джерел є статистично-довідкова література, яка видавалася в досліджуваній період у Полтавській губ.

Методологічною основою дослідження є системний підхід, аналіз літературних джерел (щорічних звітів Переяславської земської управи, статистичних довідників і періодичних видань), використання логічного та порівняльного аналізу джерел, узагальнення отриманих результатів.

Мета статті — з'ясувати роль Переяславського земського складу землеробських знарядь і машин у забезпеченні населення Переяславського повіту сільськогосподарським реманентом протягом 1892–1915 рр.

Виклад основного матеріалу. Земства від самого початку діяльності приділяли увагу розвитку сільського господарства. До їхньої опіки, зокрема, належало відкриття при повітових земських управах складів землеробських машин і знарядь для сприяння розповсюдженню серед місцевих сільських господарств технічних засобів виробництва. У виданні Полтавської губернської земської управи під назвою «Краткий очерк экономических мероприятий земств 23 губерний России (1865–1892 гг.)» зазначено, що серед заходів, які з успіхом розвиваються в різних земствах Полтавської губ., на перше місце можна поставити забезпечення мешканців землеробськими знаряддями¹.

Перші кроки в цьому напрямку зробило 1883 р. Дегтярівське ремісничє училище (с. Дегтярі Прилуцького пов. Полтавської губ.). Для унаочнення

¹ Краткий очерк экономических мероприятий земств 23 губерний России (1865–1892 гг.). Издание Полтавской губернской земской управы. Полтава: Л. Фришберг, 1894. С. 22.

навчального процесу Наглядова рада училища виписала на фірмі Гельферік-Саде (м. Харків) зразки землеробських знарядь. Коштів на їх придбання дирекція училища не мала, тому пообіцяла, що розрахується після того, як учні ознайомляться з технікою і її розпродадуть. Гарантом дотримання умов угоди виступили Потавські губернські земські збори.

Згодом поширення землеробських знарядь перейшло до повітових земств «которые ближе стоят к населению, а потому и могли скорее откликнуться на нужды местного хозяйства»¹. Ініціатива створення перших земських складів у Полтавській губ. належала Золотоніському і Зіньківському повітовим земствам, які 1887 р. доручили своїм управам забезпечувати сільських господарів землеробськими знаряддями. 1891 р. на клопотання Полтавського, Миргородського і Хорольського земських зібрань Полтавське губернське земство відкрило всім повітовим земствам безвідсотковий кредит по 3000 руб. на організацію цієї справи. Наступного року в усіх повітах Полтавської губ., зокрема й Переяславському, було відкрито земські склади землеробських знарядь і машин².

Відомо, що вперше питання про створення складу землеробських знарядь і машин в м. Переяславі порушили за два роки до цього — 16 травня 1889 р. на повітових земському зборах XXV скликання. На засіданні слухали доповідь Переяславської земської управи про заснування при Полтавському сільськогосподарському товаристві довідкової контори і складу сільськогосподарських знарядь і насіння. Під час обговорення доповіді гласний С. М. Ісаєвич запропонував створити в м. Переяславі відділення цього складу. Натомість гласний П. С. Ілляшенко запропонував відкрити в місті такий склад, який уже два роки успішно діє в Золотоноші. При цьому зауважив, що він на власному досвіді переконався, що купувати техніку зі складу вигідніше, ніж у торгових агентів чи посередників. Зібрання відхилило пропозицію С. М. Ісаєвича про відкриття філії полтавського складу в м. Переяславі, натомість постановило докладно вивчити досвід Золотоніського складу³.

Золотоніський склад сільськогосподарського реманенту, знарядь та городнього насіння відкритий 1887 р. для продажу сільському населенню сільськогосподарської техніки за готівку, в кредит, на виплат. Склад реалізовував продукцію вітчизняних виробників (плуги, культиватори, молотарки, жатки, різноманітні запчастини до сільськогосподарської техніки, покрівельне залізо, посівне насіння) за вартістю, нижчою від ринкової на 15–40% (Силка, О. З. 2014, с. 76).

¹ Краткий очерк экономических мероприятий земств 23 губерний России (1865–1892 гг.). Издание Полтавской губернской земской управы. Полтава: Л. Фришберг, 1894. С. 22–25.

² Краткий очерк экономических мероприятий земств 23 губерний России (1865–1892 гг.). Издание Полтавской губернской земской управы. Полтава: Л. Фришберг, 1894. С. 22–25.

³ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания (СП ПОУЗС) XXV созыва в августе 1889 года и чрезвычайного уездного собрания 16 мая 1889 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1889. С. 10–11.

Ще до відкриття власного складу землеробських знарядь і машин Переяславська земська Управа робила спроби купувати оптом деякі види знарядь і реалізовувати їх місцевому населенню. Так, 1890 р. Переяславські позачергові повітові земські збори доручили Управі виписати на 1891 р. 1 тис. кіс через Лохвицьке товариство сільських господарів. У ході дебатів, у яких узяли участь гласні М. М. Раїч, І. Н. Романовський, В. Г. Баталін, І. М. Холодний, було з'ясовано, що землевласники Переяславського пов. купують коси здебільшого на ярмарках або в торгових лавках по ціні 75 коп. — 1 руб. сріблом, рідше — у роз'їзних «кісників» з відстрочкою платежу на 2–3 місяці за ціною 1–1,20 руб. Серед цих кіс часто траплялися низькоякісні, бо торговці брали на заводі під реалізацію здебільшого уцінені браковані коси за півціни. Для початку Управа виписала 1 тис. кіс 10 розмірів на суму 521 руб. 50 коп. (48 коп. за косу найменшого розміру, 56 коп. за косу найбільшого розміру). В цю суму ввійшла доставка від залізничної станції «Бровари». Відомо, що виробник (Російсько-Німецький завод) зробив скидку по 10 коп. на кожній косі. Розпродавали коси через предводителя дворянства Переяславського пов., голову і членів Переяславської земської Управи на місцях свого проживання, безпосередньо з Управи, а також через волосні управи. Попри запізнiлу виписку кіс, майже всі вони були продані (956 шт.), залишилося нереалізованими 44 коси найменшого «неходового» розміру. Успішність проекту спонукала Переяславську земську Управу дозамовити ще 2 тис. кіс¹.

1892 р. Переяславські земські Збори постановили відкрити склад землеробських знарядь і машин при повітовій Управі й домовитися з Полтавським сільськогосподарським товариством та іншими фірмами і складами про вигідні умови виписки землеробських знарядь². Фактично склад почав діяти наприкінці 1893 р., коли земські Збори 7 вересня 1893 р. асигнували на нього 5000 руб. кредитних коштів. Було вирішено продавати знаряддя й машини з надбавкою не більше, ніж 10%; відпускати їх у кредит; відрядити на полтавську сільськогосподарську виставку члена Управи для переговорів про придбання зі складу знарядь³. Запроваджено посаду «смотрителя складу» з місячним окладом 10 руб. сріблом, на яку призначався один із членів Управи. В його обов'язки входило: приймати товар, його реалізувати, оформляти кредитні угоди, вести облікову документацію. Місячний оклад «смотрителя складу» становив 10 руб. сріблом. Перші два роки, коли на складі продавалися лише плуги, роботи у «смотрителя» було небагато. Та в міру того, як зріс об'єм торгових операцій складу, збільшився асортимент

¹ СП ПОУЗС XXVI созыва в августе 1890 года и чрезвычайного уездного собрания 29 октября 1890 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1890. С. 96–104.

² СП ПОУЗС XXVIII созыва в октябре 1892 года и чрезвычайного собрания для дополнительных выборов 21 ноября 1892 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1893. С. 17.

³ СП ПОУЗС XXIX созыва в сентябре 1893 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1894. С. 31.

виробів, відкрито відділи продажу насіння, заліза, залізних товарів, виробів кошикової майстерні, обов'язки доглядача складу збільшилися та ускладнилися. Тому було вирішено додати до місячного окладу завідувача складом ще 10 руб. і розширити його обов'язки (догляд за земським домом і двором).

Першим завідувачем Переяславського земського складу землеробських знарядь і машин був член Переяславської земської управи, колезький реєстратор Іван Іванович Тесленко. Загалом його діяльність на цій посаді характеризувалася з позитивного боку. 1897 р. Переяславські земські збори постановили винести йому подяку за успішну роботу, а також виділити 2 тис. руб. із земського фонду на поточні потреби складу, і 300 руб. із прибутків складу на будівництво накриття для техніки¹. Керував І. І. Тесленко складом 6 років (1893–1899), згодом змінив сферу діяльності. Відомо, що 1904 р. земські збори одногосно обрали І. І. Тесленка попечителем Переяславської земської лікарні².

Вже з перших років існування складу стало зрозуміло, що одного працівника для ефективної роботи недостатньо. Завідувач складу, який одночасно був членом Управи, не міг одночасно і своєчасно вести щоденні записи в книгах, знімати боргові зобов'язання, вивчати попит на сільськогосподарські знаряддя, укладати угоди з постачальниками тощо. Тому 1899 р. Переяславські земські Збори запровадили при складі посаду помічника «канцеляриста-рахівника» з оплатою 180 руб. на рік із прибутків складу. У флігелі, який займали члени Переяславської земської Управи, було відведено дві кімнати для складу (для контори і безкоштовної квартири рахівника). В перспективі планувалося прибудувати до флігеля ще двох приміщень для потреб складу. Роботи вартістю 350 руб. пропонувалося виконати коштом прибутків по складу, соснові колоди взяти зі зруйнованої греблі та наплавного мосту³.

1899 р. склад очолив відставний вахмістр Тимофій Степанович Степанов і опікувався ним наступні три роки. Він як керівник складу згадується в низці тогочасних довідкових видань⁴. Наприкінці 1899 р. Ревізійна комісія Переяславської земської Управи провела ревізію складу й виявила чимало недоліків у його роботі, зокрема заборгованість у сумі 8 тис. руб. за відпущені в борг знаряддя. За результатами перевірки Управа ухвалила відтермінувати виплати боржникам на рік, після чого стягувати заборгованість у судовому порядку⁵. 1901 р. Т. С. Степанов несподівано помер, залишивши після себе

¹ СП ПОУЗС XXXIII созыва в августе 1897 года и экстренного уездного собрания 7 ноября 1897 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1898. С. 24.

² СП ПОУЗС XXXIX созыва в сентябре 1903 года и экстренного земского собрания 15 июня 1903 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1904. С. 31.

³ СП ПОУЗС XXXV созыва в октябре 1899 года. Лепский и Вурман, 1899. С. 4–5.

⁴ Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1899 год / Сост. Д. А. Иваненко. Полтава, 1899; Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1901 год / Сост. Д. А. Иваненко. Полтава: Д. Н. Подземский, 1901.

⁵ СП ПОУЗС XXXV созыва в октябре 1899 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1899. С. 4, 160.

значну розтрату коштів. На переконання гласного Я. І. Славатинського Т. С. Степанов до розтрати коштів складу був непричетний, оскільки ревізія, яка проводилася незадовго до його смерті, не виявила ніяких фінансових порушень. У зв'язку з тим, що з'ясувати причини розтрати виявилось неможливо і пред'явити претензії не було кому, Переяславські земські Збори постановили вважати розтрату нещасним випадком і віднести її на рахунок прибутків по складу¹.

Після смерті Т. С. Степанова керівником складу було призначено колежського регістратора дворянина Юсифа Прокофійовича Ветрова (в деяких документах Ветр)². І. П. Ветров керував складом 15 років, до 1916 р. На початку трудової діяльності І. П. Ветров отримував заробітну плату 480 руб. (300 руб. із прибутків по складу і 180 руб. з коштів повітового земства). Також йому безкоштовно надавалася квартира для проживання з безоплатним опаленням і освітленням. У зв'язку з тим, що обсяг роботи з року в рік збільшувався, було підвищено заробітну плату І. П. Ветрову — до 420 руб. за рік, а 1913 р. — до 600 руб. за рік (з яких 420 руб. — плата за завідування складом та 180 руб. — винагорода за завідування земським домом і двором). З 1 січня 1913 р. Переяславські земські Збори встановили доплату працівникам канцелярії Земської Управи у розмірі 10% за кожні 5 років безперервної служби. В зв'язку з цим І. П. Ветр клопотався про встановлення йому 20% надбавки за трудовий стаж — дві п'ятирічки служби. Початком служби при Переяславському земському складі землеробських машин І. П. Ветров називав 15 серпня 1899 р. Відомо, що складом у той час завідував Т. С. Степанов. Окрім посади «смотрителя» на складі була ще й посада «канцеляриста-рахівника», запроваджена 1899 р., тому можемо припустити, що саме цю посаду займав І. П. Ветров, перш ніж став завідувачем складу³.

Діяльність І. П. Ветрова на посаді керівника складу, як і його попередника Т. С. Степанова, не була ефективною. Ревізія складу, проведена 9 вересня 1902 р. виявила невідповідність ринкових цін на деякі машини і насіння розцінкам на складі. Так, ціна на чотиризубі вила становила 49 коп., а в переяславських крамницях вони коштували 27 коп.; насіння сої — 40 коп. за фунт, тоді як виписати його можна було по 1 руб. за пуд. У касі зберігалася значна сума грошей: 477 руб. 64 коп., зароблена з 1 по 9 вересня. Боргів по складу налічувалося 6276 руб. 55 коп. на 1 січня 1902 р., причому ще траплялися борги за 1895 р. З більшості боржників не було взято боргові розписки.

¹ СП ПОУЗС XXXVII созыва в августе 1901 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1902. С. 8–9.

² Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1903 год / Сост. Д. А. Иваненко. Полтава: Типо-лит. Губернского Правления, 1903.

³ Постановления Переяславского очередного уездного земского собрания в ноябре 1914 года и чрезвычайных Земских Собраний 28 марта и 10 августа 1914 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1914. С. 362.

В балансі по складу за звітний рік указано збитки 10 руб. 50 коп., насправді перевірка прибутку й витрат показала, що збитків є на суму 40 руб. 57 коп. Виявлено, що кошти від реалізації покрівельного заліза губернській земській Управі 1900 р. на суму 20 руб. 40 коп. показані лише 1901 р. З позитивних моментів відзначено, що всі знаряддя комплектні, є запасні частини. Особлива увага приділена плугам Сака-7. За результатами перевірки ревізійна комісія рекомендувала: 1) вимагати від завідувача складу щоденно здавати в Управу денну виручку; 2) справи на складі вести на більш комерційній основі; 3) встановити граничні строки кредитування покупців, після закінчення якого боржники мають сплачувати певний відсоток; 4) встановити універсальну форму боргового зобов'язання, яку оформити нотаріально, витрати за гербовий збір покласти на рахунок складу¹.

1906 р. в Полтавській губ. діяло вже 11 земських повітових складів і два при сільськогосподарських товариствах. Товарообіг усіх складів 1906 р. досяг 680 643 руб. З Переяславського складу 1906 р. продано товарів за готівку і в кредит на суму 35 183 руб., з них: покрівельного заліза на 30 785 руб., землеробських знарядь і запчастин на 30 785 руб., насіння на 545 руб., інших товарів на 254 руб., швейних машинок на 87 руб., сепараторів і маслобійок на 110 руб. В кредит відпущено товару на 23 817 руб. Залишок боргу на 1 січня 1907 р. 37 487 руб., у тому числі за залізо губернського земства 8610 руб. Серед сільськогосподарських знарядь найбільше було продано плугів — 283 шт. і кіс — 216 шт. Дещо менше було продано культиваторів — 96, сортувалок — 76 шт., жнивварок і косарок — 3 шт., молотарок — 19 шт., соломорізок і коренерізок — 88 шт. Не було продано жодного рала, борони, сівалки, кінних граблів, просорушки, куклевідбірника². Цікаво, що за кілька років до цього продажі плугів з Переяславського земського складу землеробських знарядь були мінімальні. Так, наприклад, у 1900–1903 рр. зі складу було відпущено лише 12 плугів за потреби 68,8 плугів на 1 тис. десятин посівних земель³.

1906 р. на черговому Переяславському земському зібранні ХІІ скликання було порушено питання про необхідність відкрити філії Переяславського земського складу землеробських машин і посівного насіння у населених пунктах Переяславського повіту: Великий Крупіль (за 55 верст від Переяслава), Баришівка (за 40 верст), Вороньків (за 50 верст), Хоцьки (за 23 версти). Оскільки їх відкриття потребувало значних фінансових витрат (оренда приміщення, заробітна плата прикажчику та ін.), для початку пропону-

¹ СП ПОУЗС XXXVIII созыва в сентябре 1902 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1903. С. 159–160.

² Полтавский земский календарь на 1910 год. Издание Полтавского губернского земства. Полтава, 1909. С. 93.

³ Полтавский земский календарь на 1910 год. Издание Полтавского губернского земства. Полтава, 1909. С. 95.

валося здійснювати комісійні продажі знярядь. Для цього в селі вибирали особу, якій довіряли селяни, їй на реалізацію видавали товар. За це посередник мав відсоток від прибутку. Доставляв товар склад, вартість доставки закладалась у ціну товару. Комісійний продаж техніки Управа вважала найвигіднішим, тому просила Збори закласти кошти на його популяризацію, зокрема 100 руб. на рекламні вивіски¹.

Згадані філії Переяславського складу землеробських машин і посівного насіння так і не було створено. Натомість у м. Березань Переяславського повіту було відкрито такий склад. Відомо, що з переяславським складом у нього була налагоджена співпраця. Так, 1909 р. завідувач Березанського складу Сергій Голота просив Переяславські земські Збори дозволити відпускати йому в кредит сільськогосподарські зняряддя з Переяславського складу на суму до 5 тис. руб. щорічно під 6% річних на користь земства за поручительства гласних П. В. Бохановського і Я. В. Бохановського, на що отримав згоду².

1907 р. Переяславські земські Збори постановили створити комісію з трьох чоловік для ревізії складу і розробки рекомендацій з оптимізації його роботи. Принципово було вирішено призначити винагороду членам цієї комісії для запобігання їх підкупу з боку керівництва складу і сприяння об'єктивному оцінюванню діяльності складу. Розміри винагороди мало визначити зібрання майбутнього скликання після надання звіту. Також було ухвалено обов'язково врахувати думку земського агронома при поточному замовленні сільськогосподарських знярядь для складу³.

8 вересня 1909 р. Ревізійна комісія вкотре перевірила діяльність складу. На вибір перевірялися різні групи товарів, нестачі не було виявлено. Відзначено, що за час від останньої ревізії скоротилися борги складу постачальникам з 20211 руб. 48 коп. до 3101 руб. 92 коп. Також скоротилися борги клієнтів з 31188 руб. 85 коп. до 22995 руб. 75 коп. У ході перевірки було виявлено боргові зобов'язання на суму 1 тис. руб. осіб, які проживали за межами Переяславського повіту і тому не мали права на оформлення кредиту⁴. Також комісія рекомендувала знизити заробітну плату «письмоводителя» з 25 до 15 руб. на місяць⁵. У ході перевірки складено перелік застарілих моделей землеробської та іншої техніки, який містив: назви знярядь, їх кількість, вартість

¹ СП ПОУЗС ХLI созыва в сентябре 1905 года и чрезвычайного земского собрания 13 декабря 1905 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1906. С. 294–295.

² СП ПОУЗС ХLV созыва в сентябре 1909 года и чрезвычайного земского собрания 3-го мая 1909 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1910. С. 26.

³ СП ПОУЗС ХLII созыва в сентябре 1906 года и чрезвычайных земских собраний 6-го мая и 25 июня 1906 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1907. С. 17.

⁴ СП ПОУЗС ХLIV созыва в сентябре 1908 года и чрезвычайного земского собрания 4-го июня 1908 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1909. С. 216–217.

⁵ СП ПОУЗС ХLV созыва в сентябре 1909 года и чрезвычайного земского собрания 3-го мая 1909 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1910. С. 249.

одного знаряддя і загальну вартість усіх. Згодом Переяславські земські Збори дозволили продавати їх зі знижкою. Більшість застарілих знарядь становили плуги Флетера, Леніга, Сакка, Головіна (34 шт.) та запчастини до них (42 шт.). До переліку застарілих знарядь потрапили також віялки-млинки Леніга, рала Лінгарта, соломорізки Леніга, ножі складані, долота, стамески, рубанки, шершебки, сапи, вила, бабки для наточування кіс та ін.¹

1909 р. на складі було змінено умови продажу сільськогосподарських знарядь. Земські збори постановили при продажу на виплат брати з покупців завдаток не менше $\frac{1}{4}$ вартості товару; на решту суми встановлювати безвідсоткове відтермінування на півроку з дня покупки, якщо гроші не буде заплачено в обумовлений термін знімати 8% щомісяця. Нові правила обумовлювалися в боргових зобов'язаннях покупців. Нововведення було застосовано зокрема до боржників попередніх років, про що їх повідомляли повістками. Невдовзі ревізійна комісія рекомендувала скасувати постанову Переяславського земства про обов'язкову передоплату на сільськогосподарські знаряддя в розмірі $\frac{1}{4}$ його вартості, натомість радила ретельніше перевіряти платоспроможність покупців і вимагати наявності поручителів. Це було зумовлено тим, що багато клієнтів почали відмовлятися від послуг складу та кредитуватись у приватних продавців, які не брали завдаток. Проте й скасування передоплати не покращило роботи складу. Ревізійна комісія, яка перевіряла склад 1911 р., оцінила його діяльність на незадовільно. Виявлено багато порушень. Відсотки за користування кредитом відрізнялись у різних осіб (від 8 до 10%). Розписки в документах за доставку товарів на склад були не рукописні, а друковані, в зв'язку з чим нескладні для фальшування. В складських дерев'яних приміщеннях зберігався легкозаймистий гас. Борги по складу значно перевищували прибуток. Так, за 1903–1910 рр. заборгованість досягла понад 7 тис. руб., у той час як відтермінування платежів допускалося не більше, ніж на 1 рік. Торгувати на складі мали з ранку й до вечора, між тим після обіду ревізори не застали жодного працівника на робочому місці (всі були відсутні в особистих справах). На думку членів ревізійної комісії, на складі є «совершенно лишний» письменник, який отримує 15 руб. на місяць, його роботу може виконувати завідувач складом. Також комісія відзначила, що на складі величезні залишки застарілих моделей знарядь, переважно плугів. Натомість немає олійних фарб і черепиці 2-го гатунку, на які є значний попит у населення². Увагу комісію привернуло самовільне розпорядження колишнього члена Переяславської земської Управи Чепцова про відпуск зі складу мешканцеві Переяслава Чмихалу молотильної машини без оплати, лише під боргову роз-

¹ СП ПОУЭС XLIV созыва в сентябре 1908 года и чрезвычайного земского собрания 4-го июня 1908 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1909. С. 12.

² СП ПОУЭС XLVII созыва в сентябре 1911 года и чрезвычайных земских собраний 29 апреля и 20 ноября 1911 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1912. С. 281.

писку від 5 квітня 1911 р. Гроші за неї так і не надійшли. Аби віднайти винних у зазначеному порушенні, було створено комісію у складі гласних Н. Н. Раїча, М. М. Трифановського, А. Ф. Потапенка, І. А. Марченка, Г. М. Яворського, К. І. Подорожкіна. В результаті роботи комісії Переяславські земські збори постановили просити Управу вимагати від Чепцова негайно сплатити борг за молотильну машину, видану за його розпорядженням, при несплаті у 2-місячний термін завести кримінальну справу за зловживання владою і перевищення службових обов'язків¹. Зазвичай стягувати заборгованість з несумлінних боржників було складно, а відбирати вже спрацьовані знаряддя недоцільно. Традиційно заборгованість переносилася з року в рік, потім анулювалася. Так, наприклад, було у випадку Симона Гудзя. 1910 р. Переяславські земські Збори постановили: «Исключить со счетов долгов по складу земледельческих орудий съ Симона Гудзя 7 руб. по безнадёжности их к поступлению»².

1912 р. Переяславський земський склад на правах пайовика увійшов у Київське товариство західних земств з продажу сільськогосподарських машин. На пайовий внесок асигновано з обігових коштів складу 1000 руб. Представляти Переяславське земство у товаристві й для підписання угоди обрано двох представників: Голову Переяславської земської Управи і члена Управи, який одночасно був завідувачем складу. Цього ж року на пропозицію Губернської Управи при Переяславському складі відкрито склад вогнестійких матеріалів для реалізації населенню за готівку та в кредит. На першому етапі зі складу реалізовувалися цемент, фарба для черепиці, олійні фарби для залізних покрівель, рейки для решіток, деревина для стропил³.

З 1 січня 1915 р. Переяславське земське зібрання ввело нові правила відпуску товарів зі складу в кредит і за готівку. Клієнту пропонувалося придбати товар готівкою за низькою ціною за умови внесення всієї суми відразу. В кредит товар відпускали на термін до одного року (через касу дрібного кредиту до трьох років), причому відсотки на суму боргу знімати наперед за весь час користування кредитом, при вчасній сплаті кредиту частину відсотків повертати клієнту. Нововведення були пов'язані з тим, що з другої половини 1914 р. було скасовано товарні кредити для складів, тож їм доводилося брати товари за готівку у виробників або сільськогосподарських товариств. До цього машини та знаряддя з земських сільськогосподарських складів відпускалися терміном на рік, причому перші шість місяців був піль-

¹ СП ПОУЗС XLVII созыва в сентябре 1911 года и чрезвычайных земских собраний 29 апреля и 20 ноября 1911 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1912. С. 7.

² СП ПОУЗС XLVI созыва в октябре 1910 года и чрезвычайного земского собрания 25 мая 1910 г. Переяслав: Лепский и Вурман, 1911. С. 14.

³ Постановления Переяславского очередного уездного земского собрания XLVIII созыва 1912 года. Переяслав, 1913. С. 18, 28.

говий період без відсотків, за інші шість місяців сплачувалося 8% річних. Такий порядок був зумовлений тим, що самі склади отримували від виробників товари безвідсотково на шість місяців¹.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз матеріалів постанов і щорічних звітів Переяславських земських зборів дав змогу простежити історію виникнення і діяльності Переяславського земського складу землеробських машин і посівного насіння в м. Переяславі Полтавської губ. в 1892–1915 рр. Склад продавав і давав у кредит різноманітну сільськогосподарську техніку й запчастини до неї, покривельне залізо, посівне насіння, канцтовари, довідникову літературу на сільськогосподарську тематику, а також швейні машинки, сепаратори маслобійки та іншу побутову техніку вітчизняних виробників за вартістю, нижчою від ринкової. У загальних рисах організація зазначеної торгівлі була подібною до більшості земських складів землеробських машин українських губерній. Загалом діяльність складу можна вважати успішною: кількість землеробських знарядь і машин у господарствах Переяславського пов. зросла, селяни отримували агрономічні знання й долучалися до прогресивних методів ведення господарства. Досвід діяльності земських складів України потребує подальших досліджень і заслуговує на докладне вивчення.

Силка, О. З. 2014. Вектори взаємодії повітових земств із громадськими статутними сільськогосподарськими об'єднаннями (на прикладі Золотоніського земства Полтавської губернії). *Чорноморський літопис*. № 9. С. 73–81.

Sylka, O. Z. 2014. Vektory vzaiemodii povitovykh zemstv iz hromadskymy statutnymy silskohospodarskymy obiednanniamy (na prykladі Zolotoniskoho zemstva Poltavskoi hubernii) [Vectors of Interaction County District Council with Public Statutory Agricultural Associations (for Example Zolotonosha Zemstvo Poltava Province)]. *Chornomorskyi litopys*. № 9. S. 73–81. [in Ukrainian]

¹ Постановлення Переяславського чрезвычайного уездного земского собрания 31-го мая 1915 года. Переяслав: Лепский и Вурман, 1915. С. 42.